

Писмеността – разширяваща се вселена на познание и творчество

Любомира Парижкова

Във века на съвършената техника, на компютърните работи, на информационния бум е трудно човек да запази идентичността си и да признае идентичността на другия. Шестващото отчуждение може и трябва да бъде спряно. За да противодейства на дехуманизацията, човечеството трябва да актуализира историята си, да търси своите корени. Връщайки се към първоизворите на духовността, човекът намира стимули да се развива и да твори. А творещият човек преобразува себе си и си създава субектност. Само при субектни отношения може да се съхрани духовността.

Ето защо предлагам темата за писмеността като социокултурен феномен, който прави и крепи духовното у хората. Развитие на писмеността е илюстрация на философската реконструкция на онтолого-диалектическите равнища. По този начин се проследява и развоят на човешкото познание – от отражение до абстрактно мислене.

Изследването се движи в Хегеловата категориална система, където категориалният апарат на мисленето съвпада със самата действителност. Историко-културният обзор на създаването и развитието на писмеността се отнася към сферата на наличното (станало) битие. Поставянето на проблема изисква конкретен материал, от който анализът и промислянето да открият и синтезират понятност. В същото време може да се открият и регистрират диалектико-онтологически равнища в самия развой на писмото (писмеността). Въз основа на снемането на един вид писменост в друга и достигането до азбучното писмо се разкрива писмеността като “знакова система, фиксираща речта, позволяваща с помощта на графични елементи да предава речева информация на разстояние и да я закрепва във времето” (1). Проследява се участието на субекта в тази постоянно усъвършенстваща се система.

От гледна точка на най-общите им признаци исторически утвърдените писмени системи могат да бъдат сведени до неазбучни и азбучни. Неазбучните предхождат азбучните, като се снемат в тях. Неазбучната писменост започва с пиктографията в V-IV хилядолетие пр. н. е. Древният човек “пише”, като създава картинка-съответствие. Тя изобразява предмет (човек, елен, стрела и т.н.), без да се търси спецификата му, рисува се целият. При този тип писмо няма допълнителна рефлексия; човек рисува това, което вижда. Няма проникване на субекта в предмета. Субектът просто пренася сетивното “трептене” в сетивна “застиналост”, използва фотографски принцип. Рисувайки образите на предметите, човек предава своите понятия. Пиктографската писменост е продукт на мислене от съответствие. Изхожда се от съответствието на мисленето спрямо друга на него реалност. Това не е диалектическо мислене. При неазбучното писмо истината, предметът на мислене и картинковата му форма съвпадат. Това е присъщо на Аристотеловия тип предметно мислене – мислене чрез съответствие, като не се държи сметка за средствата, за субекта. Пиктографската писменост е застинал резултат. Знакът представя нещо

реално съществуващо, но самият той е неизменен. Човек усеща недостатъчността на този вид писмо, тъй като то не може да означи надпредметна реалност, качество на предмета, неговото движение и развитие. Ето защо идеята за “качественост” поражда подходящи за нея обозначения. Така в пиктографската писменост се появяват конвенционални означения (напр. пиктограмата “слънце” може да се използва за означение на понятията “светлина”, “ден”, “хубаво време”). Постепенно пиктограмата се превръща в идеограма, като рисунъчното писмо се сменя в “представното писане”, запазвайки определеността си. Това писмо се появява не по-късно от II хилядолетие пр. н. е. Пиктограмата заляга в основата на тази писменост, но постепенно картинката за даден предмет се измества от нейната стилизация. По този начин се запазва рисунъчното изображение, но от понятието за предмета се извличат характерните му черти. Идеографското писмо предполага промисляне на понятието и неговото осъществяване. Ако следваме Хегеловата схема, именно при идеограмата се провижда второто онтологическо ниво – същността. Знакът от наподобителен се превръща в полисемантичен.

Пример за идеографско писмо са египетските йероглифи. Първоначално всеки йероглиф съответства на отделна дума и има външно сходство с това, което изобразява графично.

За да се разграничи прекият от преносния смисъл на йероглифите, се въвеждат определящи йероглифи. Те изобразяват значещите думи. Тук се регистрира появата не само на основните писмени означения, но и нови спомагателни, които придават известна самостоятелност на полисемантичния знак.

Друга идеографска система е клинописното писмо, появило се през III хилядолетие пр.н.е. в Шумер, Източна Месопотамия. И в тази неазбучна писмена система се открива “снета пиктограма”, която тръгва от обозначаването на “дума-понятие” и достига до нещо ново – знак за сричка. Чрез клинописното писмо се дава заявка за азбучна (алфавитна) писменост, т.е. прави се сериозна крачка от предмета до неговото изговаряне. Нещо повече – извършва се писменото закрепване на фонетичния състав на думите.

Самостоятелно положение в групата на неазбучните системи на писмеността има т. нар. логографско писмо. Такова е китайското писмо, в което всеки знак бележи дума или част от дума. Логографското писмо е подходящо за китайския език поради неговия особен фонетичен строеж. Един знак заменя цяла дума. Тази писменост е разбираема за всеки човек, който знае смисъла на логограмите независимо какъв е родният му език.

В неазбучните писма постепенно проникват чисто звукови елементи, които подготвят почвата за алфавитна писменост. Преходът от неазбучна към “алфавитна”, “абеседарна” или “алфabetна” писменост не се ограничава в смяната на картинковите знаци с буквени. (И досега някои народи със специфичен език ползват йероглифи или друг вид неазбучно писмо.) Този преход представлява нова степен във възможностите на човешкото познание, защото откритието, че това, което се изговаря, може да се закрепва чрез знаци (букви), е грандиозно. Човекът от пасивно възприемащ става участник в словотворчество. За да напише която и да е дума, индивидът подрежда буквите, съответстващи на фонемите, т. е. извършва се преход на ново онтологическо равнище – субектът става субект, защото извършва творчески акт.

Деловият и практичен финикиец от XI-VIII в. пр. н. е. иска сам да води сметките си и да разбира писмения документ, който получава, и затова създава звуково писмо от 22 знака, отговарящи на съгласните. Финикийската консонантна азбука отваря хоризонти за формиране на субекта като творец. Изправен пред своя език, финикиецът открива преобладаващите съгласни като носители на основното значение на думите. За тях (съгласните) създава означения, а гласните се разбират в зависимост от контекста (ktb-kitab – книга, katib – писар). Заемайки финикийското консонантно писмо, гърците го нагаждат към фонетичната структура на своя език, като преустройват ненужни за гръцкия език финикийски букви, за да означават гласните а, е, і, о, и. Освен това гърците заемат от финикийците названията на буквите: алфа, бета, гама, делта и т.н.

От своя страна гръцката азбука се сменя в латинската и създава предпоставки за изобретяването на славянските азбуки (глаголица и кирилица). За нас от изключително културно значение са славянските азбуки. Според ст.н.с. Божидар Димитров третото решение на Преславския събор от 893 г., а именно обявяването на старобългарската писменост за официална в държавата и църквата, “направи България вечна”. Гениално е прозрението на Борис I, че липсата на духовна общност е изтрила от културната памет завоеванията и съществуването на траките (многоброен народ, втория след индийците по свидетелство на Херодот). С обявяването и избирането на единна писменост хората се субективират на ниво общност, защото човек се одухотворява, оставяйки свои знаци, чрез които познава себе си в другия, но успява да се съхрани и предаде на следващите поколения културно-историческото наследство.

Както твърди християнската митологема “Бог сътворява света, за да се огледа в него”, така и човек създава интелектуална машина, с която да удвои творческите си сили. Раждането на компютрите и тяхната своеобразна писменост предоставят нови възможности за комуникативност. Извършен е преход от пиктограмата до висша форма на абстракция – от предмет през неговата деструкция до математическо означение; от рисунката до флопи- и харддискския пренос на информация. На това равнище субектът прави реципрочна на своята субектност като гарантира конкретна всеобщност. Компютърът може да доведе и до създаването на изкуствен интелект. Той открива големи възможности за развитието на познанието и себепознанието на човека. Същностно е изобретеното от човека, което да служи на високохуманни цели, да се използва за благото на обществото. В противен случай, човекът би могъл да стане жертва на творенията си, ако те се изплъзнат от неговия контрол и се прилагат за унищожаване на цивилизацията. В този смисъл трябва да приемем като остро актуално предупреждението на Алвин Тофлър за “третата вълна” (2).

Наблюденията върху възникването и развитието на писмеността нямат претенцията за изчерпателност и детайлизиране. По-скоро са опит да се направи философска реконструкция на онтологико-гносеологико-диалектическия развой на човешкото мислене и писменото му изразяване. В основата на познанието Хегел поставя понятието. Равнището, на което се създава понятие, е еквивалент на развитието на човешката мисъл – на ниво налично битие е пиктографското писмо, тъй като експонентът на знака (материалната му реализация) съвпада с образа на изобразявания предмет. За да се мисли писмеността на ниво понятие, трябва да се премине през многообразните ѝ определения и да се стигне до единство – да се осъществи движение на познанието от простото към сложното, от неразвитото към развитото, за да се схване всеобщата връзка на нещата и тяхното изменение и

развитие. Според Хегел висшият акт на самопознание е абсолютното знание. Но за да се извисим до него, трябва да се субективираме, минавайки през всички онтологически равнища, илюстрирайки и интензифицирайки миналото и задържайки настоящето. Следователно развитието и усложняването на писмеността от пиктограмата до съвременната компютърна писменост демонстрира нарастващия обем и дълбочина на човешкото познание в диалектико-онтологичен план. В същото време се осъществява и обратно влияние. Все по-усложненото и разширяващо се мислене способства за усъвършенстването на писмеността през вековете. Чрез писмеността се закрепва информацията и благодарение на нея човек се образова, мисли, създава, твори.

Аргумент за онтолого-диалектичен преход ни предоставя развитието на писмените знаци. При извършения историко-културен преглед се откроява движението от просто зрително възприятие към сложна абстракция; от предмет към фонетично звучене. Налице е парадоксът - сложността на възприятието се постига чрез опростяване на писмения знак. Според Хегел всяка вещ е застинала умозаклучение. Писменият знак е средството, чрез което субектът регистрира до каква степен познава обозначаемото. Той е направеното знание за нещо, резултат от договорено, условно формално отношение между хората. Писменият знак придобива реална стойност дотолкова, доколкото субектът го включва в творческата си дейност. Но в процеса на човешката теоретическа и практическа дейност става действителен. Платон нарича знака “оръдие на познанието”. Всеки акт на обозначение е акт на смислово вписване. Писменият знак сам за себе си е неделим, като, разбира се, може да има различни части и елементи.

Проследявайки развоя на писмеността, откриваме, че знакът от наподобителен се превръща в семантичен и то в полисемантичен. Тази многозначност се сменя в словесно-слоговия тип писмо. Тук вече се въвежда езикът – слогът е функционален елемент на тази писменост. Разширява се полето на действие на знака – той се свързва с човешката реч. Създава се нещо трето между “обозначаемо” и “обозначител”. Провижда се многофункционалност на знака, която при буквеното означение конкретно се открива. Буквата съчетава в себе си една или повече фонемни. Тя определя своя валентност, т. е. способност на отделната буква да встъпва във връзки с други букви при възникването на по-голяма цялост. Освен че става универсален, писменият знак има възможност да се свързва по безброй много начини. Той притежава относителна самостоятелност в системата, която изгражда, и доколкото се съчетава с други букви. Буквата е част от цяло (азбуката, думата). Тя (буквата) носи способността да гради смисли. Нейната комбинативна заложба ѝ позволява да създаде първичната смислова цялост – думата. Тук откриваме всеобщността на знака, който е действителен участник и създава организация. Еманципираният знак, създаден, но изгубил контрола на създателя, равноправно с другите знаци изгражда писмена система, която е “единоразделна цялост” (3). Всеки знак определя своята безкрайна интерпретативно-смислова валентност. Структурата от знаци функционира и привежда смисли, т. е. когато човек назовава неодушевен предмет, той общува като прониква в него и го привежда в своята собствена форма, започва да го разбира и тълкува. А когато използва писмени знаци, субектът ги прави част от своя универсум, като едновременно с това създава самия себе си.

Изследването на писмеността не бива да пропусне “най-великото историческо събитие” според Виктор Юго – Гутенберговото изобретение на книгопечатането (ок. 1445 г.). Много важен за писменото общуване е начинът за разпространение на

писмеността. Средството става изключителен социален феномен – грамотността вече е достъпна за всекиго. Книгата от привилегия за малцина се превръща във възможност за разпространение на знания. Извървян е пътят от камъка, папируса, пергамента до електронните масмедии. Въпреки пророкуванията на Хърбърт Маршал Маклуън за залеза на “Гутенберговата галактика” книгата оцеля и има бъдеще.

И все пак кое кара човек да придаде видимост (писмен еквивалент) на своята мисъл?

Само необходимост от задържане на информационния поток ли дава стимул да се създават писмени системи?

Отговорът на този въпрос може би дава решение на фундаменталния проблем за човешкото съществуване. Защото въпреки прагматичната стойност на първите писмени знаци, може да се търси и заявка за бъдещето, за безсмъртие. Писмото е опит да се лицезрем, да се сравним с другите, да ги приобщим към себе си и да се съизмерим с историята и времето. Чрез писмеността човек запазва и предава знанието, съхранява творчеството и в същото време стимулира продуцирането и съзидателността на субекта.

Човек изпраща послания към идното, като по този начин хвърля мост между миналото, настоящето и бъдещето. Израз на съзнанието за необходимост от културно-историческа приемственост е бележитата фраза в Омуртаговия каменен надпис от ок. 825 г.: “Човекът, и добре да живее, умира и друг се ражда и нека роденият последен, като гледа това, да си спомня за този, който го е направил” (4).

И в заключение. Въпросът за писмеността е практически неизчерпаем. Това изследване е само опит да се докоснем до най-главното, да потърсим ключа за решаване на различни проблеми. Несъмнено възникват и много въпроси. В този смисъл изказаното от Алвин Тофлър в “Третата вълна” придобива своята актуалност: “Правилният въпрос е по-важен от правилния отговор на погрешно зададения въпрос. Задаването на въпроси е въпрос на оцеляване.” В контекста на цитираното нека все пак да попитаме: може ли да се създаде универсален език и писменост за цялото човечество като средство за общо разбирателство и духовно общуване между хората?

БЕЛЕЖКИ:

1. Книговедение – енциклопедическият словарь. М., 1982.
2. Тофлър, А., Третата вълна. С., 1991.

3. **Лосев, А.**, Знак, символ, миф. М., 1982.
4. **Динев, П.**, Старобългарски страници. Антология. С., 1966, с. 308.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Книговедение – енциклопедическият словарь. М., 1982.
2. **Дуриданов, Ив.**, Езикознание, С., 1959.
3. **Богданов, Ив.**, Българската книга през вековете, С., 1978.
4. **Гергова, А.**, Книгознанието в България, С., 1987.
5. **Владимиров, Л.**, Всеобщая история книги, М., 1988.
6. **Лосев, А.**, Знак, символ, миф. М., 1982.
7. **Тофлър, А.**, Третата вълна. С., 1991
8. **Данов, Хр.**, Искри от древността.
9. **Керам, К.**, Богове, гробници, учени. С., 1978.
10. **Бояджиев, Ц.**, Неписаното учение на Платон.
11. **Волков,** Граматология.
12. **Нарски.** Проблемът за съотношението между образ и знак в относително елементарното усещане в сп. “Философска мисъл”, кн. 6, 1989.